

Kardos Ferenc

Cigány történetek

Beás dalok, beás mesék

Bogán János, a pécsi Gandhi Gimnázium igazgatója, létrehozója és első igazgatója volt. A fiatalon, balesetben elhunyt pedagógus nevét ma a kanizsai romák közösségi háza viseli. Bogdán János kanizsai látogatásai alkalmával mindig szóba került a beás cigányság nyelvének és hagyományos értékeinek oktatása. Az anyanyelv és az „anyakultúra” az ő felfogásában (és a miénkben is) azt jelenti, hogy a benne élők nem otthontalanok, hogy a benne és vele élők átélhetik a folytonosság élményét. Átélik azt, hogy amikor Bari Károly verset, Orsós Jakab írást olvasnak fél vagy egy beás mesét mesélnek gyermekeiknek, részükké, energiaforrásukká válik a múlt. Erre a kulturális energiára pedig nagyon nagy szüksége van a hazai cigányságnak.

Nem véletlen, hogy a Bogdán János megálmodta intézmény, a Gandhi Gimnázium élére állt a nyelv- és kultúraápolásnak. A pécsi iskolában a hosszú évek során műhelymunka alakult ki, mely a cigány gyermekek oktatását a magyarországi cigány, magyar és beás (román) nyelvű cigány népköltészet segítségével képzelte el. A „Gandhi Műhely” elkezdte a cigány kultúra kutatását, a szöveges cigány néphagyomány gyűjtését, rendszerezését, megjelenését, tanítását, majd minden évben megjelent egy-két vékonyka, de tartalmas kötet. A gyűjtések elsősorban baranyai, somogyi és zalai cigány közösségek emlékezetéből merített, nem véletlenül, hiszen innen, ezekből a megyékből sok gyermek járt Pécsre.

Míndezek egy új mesekötet - Kalányos Terézia szép kivitelű, Hornung Izabella népköltészeti ihletésű, izgalmas, színes grafikáival illusztrált kötete, a *Nauă Korbj - A Kilenc holló* (Pécs: Gandhi Gimnázium 2002.) - kapcsán jutottak eszembe. Ezt a kapcsolatot a szerző maga is megfogalmazza bevezetőjében „Ezzel a mesegyűjteménnyel szeretnék hozzájárulni ahhoz a sorozathoz, melynek kötetei a Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium gondozásában jelentek meg.”

A majd száz oldalnyi egyszerű tipográfiájú, jól olvasható kötet tizenkét beás cigány mesét tartalmaz, köztük sok közismerttet (például a „Terítés asztal” című mese), előbb beás, majd magyar nyelven. A kötet végéről tájékozódhatunk, hogy milyen forrásból merített a szerző. Adatközlői Baranya, Somogy és Zala megyéből - köz-

tük egyet Nagykanizsáról - valók. A 2001-ben Nagykanizsán gyűjtött mesét az a Balogh Erzsébet meséli, aki 1998-ban Szekszárdon a beás asszonyok életéről szóló gyűjtésével maga is kitűnt, és aki a beás hagyományok jó ismerője.

De maga Kalányos Terézia, aki a beás nyelvet tanító pedagógus is jó ismerője saját népe hagyományainak. Nem véletlen sem a címválasztás, sem a kötetben szereplő mesék száma. A 9-es, 12-es a magyar mesékből is ismert szerencseszámok, a holló pedig az egyik sorsjól állata a cigány mesevilágnak. Egyszerű, szép kivitelű, jól olvasható könyvében kiváló érzékkel fordítja magyarra a meséket. A fordítás azonban nem mechanikus műfordítás, nem a cigány mese tartalmának megfelelő magyar mesét olvashatunk kötetében, hanem magyar nyelvű cigány mesét. A fordítás megőrzi a cigány mese töredékességét, humorát, végtelen egyszerűségét, összeállítási sajátosságait - néhol a magyar mesei stílushoz archaizálva. A hazai cigányság magyar nyelvéhez közelítő nyelvet használ, így megmarad a beás cigány mese zamata jó része a magyar változatban is. Ez a cigányos fordítás a Gandhi-iskola egyik stílusjegye.

De van egy másik stílusjegy is, mely mintaszerű Kalányos Terézia kötetében: a beás nyelv „kérlélhetetlen” és következetes átírása. A beás nyelv a román nyelv egyik archaizált köznyelvi változata s így a román írásmóddal legjobban leírható. Azonban a magyarországi beás cigány gyermekek a magyar írásmóddal tanulnak meg írni, számukra olvashatatlan volna a román írásmódú szöveg. Ezért a Gandhi Gimnáziumban - s nyomán a mai beás nyelvű irodalomban általában - egy egyszerűsített írásmód alakult ki, mely csak a magyar írásjelekkel valóban kifejezhetetlen hangokat jelöli külön. Nemcsak népköltészeti szövegeket közlő kiadványok, hanem beás nyelvkönyvek, szótárak is ezt az irányzatot követik.

Az egyszerűsített átírást a „gandhis” kiadványokban elsőként Kovalcsik Katalin zenekutató alkalmazta, de kötetei - bárhol is jelennek meg - mindig tartalmazzák a szöveget a pontos román nyelvi írásmóddal is, így az ő kötetében összehasonlítható az eredeti kiejtést jobban visszaadó román nyelvű és az olvasást-megértést megkönnyítő egyszerűsített átírás. Az MTA Zenetudományi Intézetének kutatója ugyanabból a nyelvi forrásból merít, mint később Kalányos Terézia; a zalai, somogyi, baranyai beás hagyományból. Talán nem tanulság nélküli két Kovalcsik kötetet is bemutatni, mint Kalányos Terézia munkájának előzményeit.

Kovalcsik Katalin gyűjtéseiből két kötetes iskolai énekeskönyvet készített (A Florilyé da primavara (Tavaszi virágok) I. Beás cigány iskolai énekeskönyv. 2. bővített kiadás.- Pécs: Gandhi Középiszkola - Fii cu noi, 1994. A Florilyé da primavara (Tavaszi virágok) I. Beás cigány iskolai énekeskönyv. II. - Pécs: Gandhi Középiszkola-Fii cu noi, 1996.). A kassetta melléklettel kiadott daloskönyvekben a kották és az eredeti beás dalszövegek után a szövegek magyar fordítása is megtalálható. A dalszövegek nem csak beás, hanem román írásmóddal is olvashatók, így a daloskönyveket a román gyerekek is haszonnal forgathatják s így láthatóvá válik a beás és a román nyelv nyelvtani, írásképi különbözősége is. Illusztrációként a gyűjtés helyszínén, többnyire az adatközlőről készült fotók láthatók. Az első kötet első kiadása 1991-ben jelent meg, majd 1994-ben újra megjelent az I. kötet és 1996-ban követte a második. Mindkét kötet előszavában értékes összefoglalót olvashatunk - az egyes dalok kapcsán - a beás népköltészetéről. Nagykanizsa környékét a Fracilor együttes képviseli, a

szepetneki Kalányos József, Kalányos Szilvia, a zalakomári Ignác János (közismert nevén „Bodó), tőlük 1993-ban gyűjtött Kovalcsik Katalin. Zalából még Horváth Máriától és Orsós Józsefné Bogdán Erzsébettől (Pacsattüttös) és Bogdán Tibortól (Rezi) közöl dalokat a második kötetben. A szerző rövid, tömör zenetörténeti és néprajzi háttér tanulmánnyal vezet be olvasóit a beás népzene ismeretében és tudományos apparátusa jelzi, hogy szakember a kutató.

Kalányos Terézia meséskönyve és Kovalcsik Katalin daloskönyvei olvasásakor felvethető, hogy valóban népköltészeti szövegekről van-e szó? Ha az adatközlőkre gondolunk, hiteles gyűjtések ezek és azok hiteles feldolgozásai. Azonban mégsem tarthatjuk teljesen népköltészetnek ezeket a szövegeket, mert nem élnek már bent a hagyományban úgy, ahogy annak idején, abban a régiségben, melyet felidéznek a mesét mondók, dalt éneklők. Nem hagyományozódnak, vagyis nem mesélőközösségi alkalmakkor mondódnak el, hanem a kérdező, kutató kérdésére felidéződnek az emlékezetből egy régies-régi állapotban. Abban a formában, ahogyan utoljára - többnyire gyermekkorában - hallotta az elbeszélő. Több mesemondótól tudjuk, hogy akármennyire is próbálja hitelesen, az eredetileg hallott módon elbeszélni ezeket a történeteket, nagy nehézségek elé néz, hiszen nem gyakorolja. Ma már alig van cigány közösség, ahol virrasztáskor még mesélnek. Ezért is értékelődnek fel a korábbi gyűjtések, köztük a somogyi kaposzentjakabi vagy az ugyancsak somogyi örtilosi mesekötet (mindkettő a MTA Néprajzi Kutatóintézetének kis példányszámú Ciganisztikai Tanulmányok sorozata köteteként jelent meg). A dalok esetében és sokszor találkozunk a lejegyző azzal a jelenséggel, hogy a cigány közösségben már csak töredékében ismert dalt valamely feldolgozás ismertté válása idézi vissza, erősíti meg, esetleg variálja. Mai cigány közköltészet ez, mely nem mentes (a cigány népköltészet sem volt az!) a magyar közköltészeti behatásoktól.

Mindez azonban semmit sem von le a dalok, mesék értékéből, oktatásban való hasznosságából, és csak azért említettem meg, hogy bemutassam: ma nem könnyű felkutatni még e töredékeket sem. Tisztelettel kell hát gondolnunk mindenkire, aki ezt a sziszifuszi munkát végzi, Kalányos Teréziára, Kovalcsik Katalinra és a többi kutatóra.